

Maria Libiszowska-Żółtkowska, *Homo religiosus. Szkice socjologii religii*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2021, ss. 295.

W swej wieloletniej aktywności naukowej Profesor Maria Libiszowska-Żółtkowska w umiejętny sposób, naznaczony wyobraźnią socjologiczną, kompetencją badawczą i wrażliwością etyczną, podejmowała aktualne i ważne problemy należące do trzech subdyscyplin socjologicznych: socjologii religii, socjologii nowych ruchów religijnych oraz socjologii medycyny. Jest ona autorką lub współautorką kilkunastu książek, ponad trzystu artykułów i rozdziałów w pracach zbiorowych oraz wielu publikacji o charakterze popularno-naukowym. Wśród książek, które weszły do kanonu polskiej socjologii, należy wymienić: *Postawy inteligencji wobec religii* (Warszawa 1991); *Szkice socjologii medycyny* (Lublin 1998); *Wiara uczonych. Esej socjologiczny mocno osadzony w empirii* (Kraków 2000); *Nowe ruchy religijne w zwierciadle socjologii* (Warszawa 2001); *Konwertyci nowych ruchów religijnych* (Lublin 2003); *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie* (Warszawa 2004); *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Socjologiczne studium przypadków* (Warszawa 2009); *Religijność i duchowość: dawne i nowe formy* (Kraków 2010).

Powyższe publikacje cechuje wysoki poziom merytoryczny i bardzo dobre osadzenie w literaturze socjologicznej polskiej i zagranicznej. Podejmowane przez Libiszowską-Żółtkowską problemy socjologiczne odnoszą się do najważniejszych kwestii z zakresu socjologii religii, a zwłaszcza socjologii nowych ruchów religijnych. Bada ona religię jako zjawisko społeczne wielowymiarowo. W perspektywie ogólnej określa ją wielkością deklarowanego globalnego wskaźnika wiary i skalą społecznych odniesień do autorytetu Kościoła. Na poziomie jednostkowym i grupowym religia jest definiowana w kontekście wartości warunkujących jakość życia codziennego. Religia nie tylko objaśnia świat, ale również przyczynia się do tworzenia ładu społecznego, współtworzy syntezę wartości i norm moralnych oraz wzory sensownego życia.

Z socjologicznego punktu widzenia „religia to wynikający z dualistycznego rozróżnienia na rzeczywistość empiryczną i transcendentną system wierzeń, który choć sam nie poddaje się racjonalnej weryfikacji, to wyjaśnia w sposób możliwy do przyjęcia – to wszystko, co dla zmysłów nie pojęte i co w inny sposób wytłumaczyć się nie da; odpowiadające tym wierzeniom symbole i formy zachowań kultowych; zbiór wartości i norm moralnych odwołujących się do autorytetu Boga i Kościoła, a określający wzór osobowy człowieka religijnego oraz jednocząca wyznawców we wspólnotę organizacja kościelna”¹. Strukturalnymi składnikami definicji religii są: doktryna religijna (system wierzeń, zbiór prawd wiary), kult (zachowania, praktyki religijne), doktryna etyczna (zbiór wartości i norm moralnych) oraz organizacja (jako urząd i jako wspólnota wiernych)².

1 M. Libiszowska-Żółtkowska, *Religia w trosce o zdrowie. Wybrane zagadnienia z pogranicza socjologii medycyny i socjologii religii*, w: *Szkice z socjologii medycyny*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, M. Ogryzko-Wiewiórowska, W. Piątkowski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 43.

2 M. Libiszowska-Żółtkowska, *Wiara uczonych. Esej socjologiczny mocno osadzony w empirii*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2000, s. 9 i 17.

W wielu tekstach Profesor Maria Libiszowska-Żółtkowska podejmuje w sposób pogłębiony i refleksyjny, a przede wszystkim osadzony w podstawowej i najnowszej literaturze przedmiotu, społecznie ważki problem religijności współczesnych Polaków. Dyskurs socjologiczny prowadzony jest z jednej strony z punktu widzenia paradygmatu sekularyzacyjnego, który zdaniem wielu socjologów wyznacza miejsce religii we współczesnym świecie (zwłaszcza w Europie Zachodniej), z drugiej strony z perspektywy teorii prywatyzacji (indywidualizacji) wiary i selektywności wartości i norm (teorie pluralizmu) oraz teorii desekularyzacji (różne formy ożywienia religijnego). Socjologiczne badania religijności katolickiej dotyczą parametrów: wiary, praktyk oraz moralności określanej jako parametr konsekwencji, a także postaw wobec Kościoła jako instytucji religijnej i społecznej.

Zawarte w publikacji teksty, zgrupowane w trzech częściach, po sześć artykułów w każdej z nich, choć odnoszą się do wielu pól badawczych i interpretacji związanych z problematyką szeroko pojętej religii, Kościoła i nowych ruchów religijnych, to stanowią wspólną całość ze względu na spinającą ją klamrę podejścia socjologicznego, neutralnego pod względem aksjologicznym i światopoglądowym opartych na obiektywnych analizach socjologicznych.

W swoich diagnozach i interpretacjach współczesnego polskiego katolicyzmu Libiszowska-Żółtkowska jawi się jako osoba kompetentna, jako niekwestionowany znawca problematyki społeczno-religijnej, zarówno od strony teorii, jak i empirii. W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku doszła do wypracowania kilku ważnych syntez dotyczących religijności społeczeństwa polskiego i sformułowała wiele ważnych i nośnych hipotez teoretycznych. Jest bardzo dobrze zorientowana w najnowszych dyskusjach teoretycznych i metodologicznych z zakresu socjologii religii, zwłaszcza zaś socjologii nowych ruchów religijnych.

Analizy religijności odnoszące się do badania stopnia koherencji między sferą deklaracji a rzeczywistymi postawami i zachowaniami ujawniają zakres konsekwencji wiary i określają typ orientacji religijnej, bądź w odniesieniu do modelu kościelnego (ujęcie normatywne), bądź modelu sensotwórczego znaczenia wiary w indywidualnym świecie wartości, norm i motywacji (ujęcie aksjologiczne). Te dwa aspekty: deklaracyjny i aplikacyjny w sferze przekonań, praktyk religijnych i wyborów moralnych charakteryzuje jej metodologię badań nad religijnością, zarówno w analizach dotyczących płaszczyzny ogólnopolskiej, jak i w odniesieniu do wybranych środowisk społecznych (np. inteligencja, studenci). Zakłada ona słusznie, że o autentycznej religijności nie decydują odświętne deklaracje, ani społecznie wiodąca rola Kościoła w społeczeństwie, lecz jego oddziaływanie na moralność jednostek, grup społecznych i całego społeczeństwa. „Etyka sytuacyjna i relatywizm moralny w kontekście tłumnie wypełnionych świątyń wskazują na istnienie dysonansu między realizowaną sferą powinności kultowych a zaniedbywaną sferą powinności moralnych”³.

3 M. Libiszowska-Żółtkowska, *Postawy inteligencji wobec religii. Studium socjologiczne*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1991, s. 7.

Liberalizacja swobód obywatelskich, także w obszarze wolności wyznania oraz rejestracji związków wyznaniowych, może powodować w przyszłości, że Polska będzie stać się powoli społeczeństwem zróżnicowanym wyznaniowo. W badaniach socjologicznych, zwłaszcza na próbach ogólnopolskich, te różnice nie są jeszcze statystycznie istotne i uchwytnie. Niemniej „inaczej wierzący” są w ofensywie, stają się obiektem społecznego zainteresowania, także za sprawą mediów. Pomimo wzrostu zarejestrowanych wspólnot wyznaniowych, liczebności ich członków nie są jeszcze statystycznie znaczące. W dającej się przewidzieć przyszłości odejścia od katolicyzmu do innych związków wyznaniowych nie będą masowe, pomimo bogatej i uzupełnianej oferty na rynku usług religijnych. Trajektorie przyszłości są trudne do precyzyjnego określenia, tym bardziej, że we współczesnym świecie ujawniają się nie tylko silne tendencje sekularyzacyjne, pluralistyczne i indywidualizacyjne, ale i im przeciwstawne - kontrsekularyzacyjne, desekularyzacyjne i ewangelizacyjne.

Libiszowska-Żółtkowska nie podziela poglądu, że w najbliższych latach nastąpią jakieś radykalne przemiany w religijności społeczeństwa polskiego, przypuszcza, że będziemy mieć do czynienia zarówno z kontynuacją tradycji, jak i procesami przemian, polegającymi na modernizacji dziedzictwa, bądź na wyborze innej formy religijności. Przemiany w religijności Polaków zależą będą od prestiżu Kościoła katolickiego jako instytucji, od oceny jego politycznego zaangażowania i charakteru społecznej posługi⁴. Wydaje się ona podzielać pogląd, że w Polsce religijność jest ściśle związana z kościelnością (więź z Kościołem) i że osłabienie kościelności będzie rzutować na procesy identyfikacji religijnej⁵.

W kontekstach społeczno-kulturowych mających różne oblicza w poszczególnych regionach świata i w konkretnych krajach dokonują się przemiany w typach religijności. Religia jako forma „wielkiej narracji” podlega różnorodnym przemianom, które mają bezpośredni lub pośredni wpływ zarówno na życie jednostek, jak i społeczeństw. Poszczególne religie oraz systemy znaczeń konkurują i współzawodniczą ze sobą w interpretacji i wyjaśnianiu świata.

Z bogatej zawartości tej części pracy zwrócę uwagę tylko na typologię religijności w społeczeństwie polskim oraz koncepcję duchowości. Powszechnie przyjmuje się trójstopniową skalę w odniesieniu do populacji ludzi wierzących: głęboko wierzący, wierzący i powątpiewający (wątpiący, ambiwalentni). Głęboko wierzący na ogół deklarują swoją zgodność z religią zarówno w sferze dogmatów, jak i deklarowanych praktyk religijnych. Ich religijny światopogląd jest koherentny i wewnętrznie wspólny. Wśród wierzących socjologowie odnajdują brak spójności, wewnętrzne rozdarcia, wybiórczą akceptację prawd wiary oraz indywidualne interpretacje nakazów i zakazów Kościoła (religijność subiektywna, wybiórcza, selektywna, zindywidualizowana). W swoich wyborach mo-

4 M. Libiszowska-Żółtkowska, Religijność Polaków na przełomie wieków – stan aktualny i perspektywy, „Przegląd Religioznawczy” 1993, nr 2, s. 94.

5 J. Mariański, L. Smyczek. Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej badania nad katolicyzmem polskim, w: Między religią a religioznawstwem w teorii i badaniach Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej, red. J. Mariański, E. Stachowska, Wydawca: Polskie Towarzystwo Religioznawcze, Warszawa 2011, s. 165-203.

ralnych nie zawsze kierują się wymaganiami Kościoła. Znaczący procent polskich katolików traktuje religię jako kulturową powinność, element więzi rodzinnej, odświętny i ceremonialny styl życia.

Trzeci typ katolików (wątpiący) nie został opisany szczegółowo, natomiast Libiszowska-Żółtkowska wskazuje na nowe nurty ideowe w katolicyzmie, związane z potrzebą osobistego przeżywania wiary i doświadczania duchowych emocji. Ludzie o nowych orientacjach przeżywają swoje fascynacje Transcendencją w samotnym skupieniu, bądź poszukują ludzi podobnych sobie, by we wspólnocie dzielić się swoimi doznaniem. W obrębie Kościoła katolickiego lub na jego peryferiach powstają nowe ruchy religijne i wspólnoty kościelne⁶. Ze względu na swoją dynamiczną działalność stanowią one już ważny segment religijnego pejzażu, a ich istnienie i rozwój powinny być impulsem do refleksji nad „ofertą” Kościoła, która nie zawsze trafia do obszaru potrzeb religijnych zagospodarowanych przez sekty i nowe ruchy religijne o niekatolickim charakterze.

W polskiej religijności zakorzenionej w określonym kontekście kulturowym, historycznym i społecznym, Libiszowska-Żółtkowska wyróżnia już konkretnie cztery nurty: a) religijność ideowo propagowana przez ojca Tadeusza Rydzyka, dyrektora Radia Maryja; b) elitarna grupa inteligencji katolickiej, która podąża drogą wytyczoną przez ks. Józefa Tischnera; c) uczestnicy aktywnie działających ponad 100 ruchów religijnych, które od wewnątrz zapobiegają erozji życia religijnego; d) katolicy niedzielni prezentujący typ religijności tradycyjnej, bezrefleksyjnej, niepogłębionej, kultywowanej bardziej z przyzwyczajenia niż z potrzeby serca (najliczniejsza populacja katolików)⁷.

Socjologiczna typologia postaw wobec religii ujawnia zarówno ich wielość, jak i złożoność. Opisywane typy idealne czy modele religijności nie występują z reguły w postaci czystej, lecz w różnych połączeniach i konfiguracjach. Obserwuje się złożony proces ich interferencji. Tworzone typologie religijności mogą nie pokrywać się w pełni z rzeczywistością społeczną, ale dają syntetyczne przybliżenie do warunków w niej istniejących. Jedne z typologii są bardziej, inne mniej przydatne do wyjaśniania rzeczywistości społeczno-religijnej. Mają one znaczenie zarówno diagnostyczne, jak i wyjaśniające.

Maria Libiszowska-Żółtkowska należy do czołówki polskich socjologów religii zajmujących się problematyką duchowości, w tym i nowej duchowości. Posługuje się terminem duchowość indywidualna, które jest pojęciem szerszym niż religijność. Oznacza orientację na pozaludzkie moce, na sacrum, ale bez konfesyjnego zapośredniczenia (usytuowania). Chodzi tu o stopniowy proces oddalania się od wzorca religijności kościelnej (instytucjonalnej), ku indywidualnym wyborom wiary lub praktyk religijnych. Zaniechanie tradycyjnych form manifestacji wiary i kościelnych rytuałów nie jest równoznaczne z odejściem od sacrum. Ludzie współcześni nie tyle odchodzą od Boga, ile raczej poszukują go „na własną rękę”, odwołując się do wielu dostępnych im inspiracji („Bóg – tak, Kościół – nie”). Tak rozumiana duchowość jest przejawem religijności se-

6 M. Libiszowska-Żółtkowska, Typy religijności w społeczeństwie polskim w początkach XXI w. – trwałość i zmiana, w: *Katolicyzm polski w warunkach Unii Europejskiej: szanse i zagrożenia, obawy i nadzieje*, red. J. Baniak, Redakcja Wydawnictw UAM – Wydział Teologiczny, Poznań 2004 s. 91-93.

7 Tamże, s. 94.

lektywnej lub religijności pozakościelnej. W badaniach socjologicznych zrealizowanych wśród studentów warszawskich tak rozumiana duchowość przejawiała się w postawach tych studentów, którzy odsunęli się od Kościoła, ale Bóg był w ich życiu jeszcze jakoś ważny⁸.

Maria Libiszowska-Żółtkowska jest bez wątpienia klasykiem w polskiej socjologii nowych ruchów religijnych. Jej prace z tej dziedziny weszły na stałe do klasycznych osiągnięć polskiej socjologii religii. W swoich pracach charakteryzuje zjawisko nowych ruchów religijnych, ich genezę, podstawy doktrynalne i kultowe. W socjologicznej charakterystyce nowych ruchów religijnych ujmuje problem nie tylko od strony teoretycznej i semantycznej, ale i praktycznej, np. religia a zdrowie, mechanizmy i motywy wyboru nowej wiary, a także opisy wybranych grup religijnych. Stawia też ważne z empirycznego punktu widzenia pytania, dlaczego ludzie poszukują innych wierzeń religijnych niż te, które przekazali im w dzieciństwie rodzice. Próbuje też określić poziom przyzwolenia społecznego dla mniejszości religijnych.

Autorka dokonuje wielu niezwykle ważnych ustaleń definicyjnych w zakresie kluczowych pojęć odnoszących się do nowych ruchów religijnych, rozważa dylematy aksjologiczne doświadczane przez badaczy tej problematyki (z próbą rozwiązań optymalnych) oraz osadza własne propozycje badawcze w dokonaniach wcześniejszych, znanych z literatury obcojęzycznej. Dochodzi do wypracowania teoretycznego modelu badań nowych ruchów religijnych, który pozwala na wieloaspektowe i wielostronne ujęcie problemu, ujawnienie mechanizmów rozwoju i rozpowszechniania się nowych ruchów religijnych, osobowościowych i skutecznych skutków członkostwa w nowych wspólnotach oraz sposobów funkcjonowania samych ruchów i wspólnot religijnych (rekrutacja, zaspokajanie potrzeb, organizacja życia, wewnątrzgrupowego, uznawane i realizowane wartości, stosunek do społeczeństwa jako całości). Libiszowska-Żółtkowska zapoczątkowała w Polsce dwie nowe subdyscypliny: socjologię nowych ruchów religijnych i socjologię konwersji⁹.

Janusz Mariański

8 M. Libiszowska-Żółtkowska, *Od religijności rodzinnej do duchowości indywidualnej – z biografii studentów*, W: *Religijność i duchowość – dawne i nowe formy*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, Stella Grotowska, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010, s. 169.

9 J. Baniak, *Konwersja religijna i konwertyci polscy w badaniach religioznawczych i socjologicznych* Pani Profesor Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej, w: *Między religią a religioznawstwem w teorii i badaniach Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej*, red. J. Mariański, E. Stachowska, Wydawca: Polskie Towarzystwo Religioznawcze, Warszawa 2011, s. 135-163.